

روشهای تحقیق در علوم اجتماعی

جلد اول

اصول و مبانی

تألیف

دکتر باقر ساروخانی

استاد دانشگاه تهران

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۸۶

سرشناسه: ساروخانی، باقر. ۱۳۱۸.

عنوان و نام پدیدآور: روشهای تحقیق در علوم اجتماعی / تألیف باقر ساروخانی.

وضعیت ویراست: [ویراست ۲]

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۶.

مشخصات ظاهری: ۲ ج.

شابک: 978-964-426-023-0 (دوره)، 978-964-426-310-1 (ج ۱)، 978-964-426-309-5 (ج ۲)

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

یادداشت: من.ع. به انگلیسی: Bagher Saroukhani, Research Methods in social sciences.

یادداشت: چاپ هفتم.

یادداشت: چاپ سیزدهم: ۱۳۸۶ (فیا).

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: واژه نامه.

مفردجات: ج. ۱. اصول و مبانی. - ج. ۲. بینشها و فنون.

موضوع: علوم اجتماعی - تحقیق.

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

رده بندی کنگره: ۵: ۱۳۸۵/۹/۲/۱۶۲۲ H۶۲۲

رده بندی دیویی: ۲۰۰/۷۲

شماره کتاب شناسی ملی: ۸۵.۳۱۷۸۶ م

روشهای تحقیق در علوم اجتماعی (ج ۱)

تألیف: دکتر باقر ساروخانی

ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدیر نشر: رحمت الله رحمت پور

چاپ سیزدهم: ۱۳۸۶

چاپ اول: ۱۳۷۳

تهران: ۳۰۰۰ نسخه

ناشر چاپ: سیدابراهیم سیدعلی

چاپ و صحافی: چاپ فرشپوه

ردیفه انتشار: ۷۰-۸۶

بها: ۱۴۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۰۲۳-۰ (دوره)

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۳۱۰-۱ (ج ۱)

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۶۴۱۹ - ۱۴۱۵۵، تلفن: ۳ - ۸۸۰۴۶۸۹۱، فاکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

فهرست

۹-۷

مقدمه

۸۳-۱۱

بخش نخست: شناخت، علم، روش

۱۷-۱۴

فصل اوّل: شناخت و شیوه‌های آن

۲۱-۱۸

فصل دوّم: علم، هدفها و کارکردهایش

۶۲-۲۲

فصل سوّم: روش‌شناسی

۸۳-۶۳

فصل چهارم: انواع روش

۱۶۹-۸۶

بخش دوّم: عناصر اساسی تحقیق

۹۹-۸۹

فصل اوّل: مفاهیم

۱۲۲-۱۰۰

فصل دوّم: فرضیه‌ها

۱۴۲-۱۲۳

فصل سوّم: متغیرها

۱۵۳-۱۴۳

فصل چهارم: طرح تحقیق

۱۶۷-۱۵۴

فصل پنجم: نمونه‌گیری

۳۳۸-۱۷۰	بخش سوّم: روشهای جمع آوری یا تنسيق اطلاعات
۲۱۰-۱۷۳	فصل اوّل: مشاهده و انواع آن
۲۵۳-۲۱۱	فصل دوّم: مصاحبه و انواع آن
۲۷۸-۲۵۴	فصل سوّم: روشهای اسنادی
۲۹۵-۲۸۹	فصل چهارم: تحليل محتوی
۳۱۷-۲۹۶	فصل پنجم: روشهای موردی
۳۳۸-۳۱۸	فصل ششم: تک‌نگاری
۳۹۹-۳۳۹	بخش چهارم: سنجش و اندازه‌گیری
۳۴۷-۳۳۹	فصل اوّل: مقیاسها
۳۹۹-۳۴۸	فصل دوّم: طیفها
۵۴۲-۴۰۱	بخش پنجم: پردازش و تحليل داده‌ها
۴۳۸-۴۰۸	فصل اوّل: کدگذاری
۴۶۰-۴۳۹	فصل دوّم: جدول‌سازی
۵۰۹-۴۶۱	فصل سوّم: فنون ترسیمی
۵۴۲-۵۱۰	فصل چهارم: تبیین و نظریه‌سازی

به نام خدا

مقدمه

برخی را عقیده بر این است که علم همان روش است. در هر حال می توان به خوبی پذیرفت که هیچ علمی فاقد روش نیست و دست آوردهای هر تحقیق علمی به همان نسبت حایز ارزش اند که با روشهایی درست اخذ شده باشند. از جانب دیگر، می توان پذیرفت که هدف غایی مدرسه در تمامی سطوح آن تنها انتقال دانسته ها نیست، بلکه آموزش شیوه های کار در آموزش است. از این رو، کسی که بعد از سالیانی چند فارغ التحصیل می شود، در واقع شیوه ها و روشها و راههای آموختن را آموخته است و باید از این پس، خود راه بی پایان دانش را بییماید و بسر دانسته های بشر بیفزاید.

از دیدگاهی دیگر و با قبول همین اندیشه، دکارت در اثر معروفش «گفتار در روش» همه انسانها را صاحب استعداد می داند. به نظر او، هر کس دارای توانایی خاصی است که با آن به دنیا آمده است و تفاوت انسانها در شیوه ها یا روشهای شکوفا سازی این استعداد بالقوه است. بنابراین در تهیه اثری که در چنین قلمروی تهیه می شد، راهی طولانی طی شد. از جانی، به عنوان دانشجو در چهار مقطع تحصیلی درس روش را آموختم؛ در آغاز تحصیل در دوره های لیسانس و فوق لیسانس در ایران راهگشایی مطلوب فراهم آمد، پس از آن در سوربن، راه دانشگاه را بار دیگر از آغاز طی کردم، بدین معنی که اخذ لیسانس جامعه شناسی و سپس دکترای دولتی آن رشته را مطمح نظر قرار دادم و در هر دوره درس روش اهمیتی ویژه داشت.

طی تمامی این دوره‌ها خود مدخلی برای ورود به چهار دنیای تازه بود: آغاز به کار تحقیق در قلمرو مسائل گوناگون در بطن جامعه ایران (از جمله اشتغال زنان، کودکان و نوجوانان، ایرانیان بازگشته از عراق، اثرات وسایل ارتباط جمعی، جرم، مهاجرت، تکدی و...) یکی از این میدانها بود که آموخته‌ها در عمل به آزمون در می‌آمد. زمینه دوم، آموزش روش در سطوح گوناگون آن از لیسانس تا دکترا بود که در قریب به بیست سال صورت گرفت، سوّمین زمینه، مطالعه شیوه‌های جدیدی بود که بعد از سالهای آموزش آکادمیک اینجانب فراهم آمده بودند، و سرانجام چهارمین قلمرو، کار در سمینارها و جلسات مختلف بحث و گفتگویی بود که در خلال تمامی این سالها در ایران و جهان برگزار می‌شدند و توان تبادل اندیشه و عمل را فراهم می‌آوردند. از آثار بسیار در تهیه این اثر سود برده شد اما در این میان از کتاب ناچمیاسها با نام روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی بیشترین استفاده به عمل آمد.

سرانجام اثری در دو جلد پدید آمد که نخستین جلد آن برای دانشجویان کارشناسی و دومین جلد برای دوره‌های کارشناسی ارشد و دکترا تهیه شده است. هدفهای اساسی در تهیه جلد نخست بدین شرح‌اند:

- آشنا کردن دانشجویان در سطح کارشناسی با انواع روشها. بنابراین، کوشیدم مباحث حتی الامکان طولانی نشوند و همه انواع روش مطرح شوند تا چنان نباشد که دانشجویانی فارغ‌التحصیل شوند و نام یکی از رشته‌های علوم اجتماعی زینده برگ لیسانس آنان باشد، اما زمانی که سخن از تکنگاری، مطالعه موردی، پانل و... می‌شود بگویند اصلاً چنین چیزی به گوش آنان نخورده است.

- استقلال نسبی: هرچند دو اثر به دنبال یکدیگر و در جهت تکمیل دانسته‌ها تهیه می‌شوند، می‌بایست هر یک در حد خود مستقل باشد. بنابراین، کوشیدم تا فهم هیچ مطلبی در اثر اول نیاز به اثر دوم نداشته باشد. فرض بر این بود که دانشجویان در حد کارشناسی به تحصیل خود پایان خواهند داد.

- ساده بودن کار: بنابراین کوشیدم تا زبان اثر تا آنجا که ممکن بود روشن و ساده شود و محتوی نیز با مثال یا مثالهای مختلف توضیح عملی و واقعی یابد.

- چهارم، آشنا ساختن دانشجو با آثار دیگری بود که در زمینه هر مطلب به زبانهای

فارسی و لاتین تهیه شده بودند، بنابراین در پایان هر فصل فهرستی از کتابها و مقالات استفاده شده در تدوین همان فصل را ارائه داده‌ام.

- بالاخره پنجم، آموزش زبان تحقیق اجتماعی بود. در اجرای این منظور در پایان هر فصل مفاهیم اساسی آن را به زبانهای فارسی و انگلیسی آورده‌ام.

کتاب درسی است، بنابراین، ناچار هر فصل با مقدمه‌ای آغاز می‌شود و در پایان نیز نتیجه‌ای در بر دارد که در آن خلاصه‌ا‌هم مباحث آورده می‌شود.

- جلد دوم نیز اهداف خاص خود را دارد، به خلاف کتاب نخست، در اینجا هدف پی‌گیری در اعماق است. از این رو مباحث کمتری مطرح می‌شود، ولیک هر یک با تفصیل بیشتر، کتاب دوم از دو بخش متمایز تشکیل می‌شود: بخش نخست به مباحث نظری اختصاص دارد، در آن اصولی که در بخش نظری جلد اول به‌طور گذرا مطرح شده است، با دقت بیشتری عنوان می‌شود، در بخش دوم فنون اساسی تحقیق هر یک باز با تفصیل بیشتر مطرح می‌شود.

هر دو کتاب با مباحثی نسبتاً وسیع ارائه می‌شوند، لیک هنوز مباحث بسیاری وجود دارد که جا دارد در چاپهای بعد بدان افزوده شوند، کوششی که همواره خواهیم داشت و نقصانی که هیچگاه از بین نخواهد رفت.

اثریکه بدینسان فراهم آمد، حاصل تلاش و همکاری بسیاری از پویندگان راه دانش است. در آغاز باید از دوست و همکار عزیزم آقای مسعود مهرابی که در سراسر مراحل چاپ این اثر یار و مددکار من بوده‌اند، سپاسگزاری نمایم. همچنین، امیدوارم آقای قانعی‌راد که در بازبینی این اثر مرایاری نموده‌اند، مراتب سپاس و قدردانی اینجانب را بپذیرند، دوست و همکار ارجمندم آقای جعفر نوائی چاپ دوم کتاب را با نهایت دقت و راستاری نمودند، باشد که نهایت سپاس اینجانب را بپذیرا شوند. تشکر و سپاس فراوان متوجه همه کسانی است که در دریای بیکران دانش از عمر و جان خود مایه گذاردند و این اثر به حق حاصل دستاوردهای فکری و تجربی آنانست. بالاخره، با عرض سپاس نسبت به همه دانش‌پژوهانی که کاستی‌ها و نارسائی‌های آنرا بیان خواهند داشت و ما را در اعتلای آن یاری خواهند نمود، و بدان امید که اثری ناچیز در راه تعالی دانش انسانی فراهم آمده باشد.

باقر ساروخانی

بهار ۱۳۷۲